

gondozónak hála a szövegnek immár nemcsak forrásértéke, hanem rengeteg pedagógiai hozadéka is van.

Vági érvelése nem elsősorban a tagadóknak szól, és azoknak is tud újat mondani, akik képesek a kisebb-nagyobb tévedéseket a helyükön kezelni. Izgalmasan fejti ki, hogy mennyi minden zavarta a tisztánlátást a haláltáborok világában: az általános dezorientáció, a gettókból eleve kimerülten érkező rabok lelkiállapota, a civil foglyok járatlansága egy alapvetően katonai logika alapján szerveződő világban, az SS szándékosan félrevezető tájékoztatása, a mozgási szabadság korlátozása és persze a minden képzeletet meghaladó testi-lelki borzalmak. És volt még egy ok: a szinte állandó részegség. Ivott az SS, ittak a kápók, és ittak a Sonderkommando tagjai. Maga Nyiszli gyógyszerrel kábította magát. Csak így lehetett elviselni a haláltáborok poklát, és így lehetett elvégezni azt a munkát, amely Auschwitzban több százezer emberi lény iparosított megsemmisítését jelentette. Az alkoholgőzös bódulat szerepét hangsúlyozva Vági – és maga Nyiszli is – egy olyan aspektusát tárja fel Auschwitz világának, amelyről hajlamosak vagyunk megfeledkezni, hiszen a soáról szóló szövegek – nagyon helyesen! – a folyamat szervezettségére és tudatosságára helyezik a hangsúlyt.

Ha figyelmesen olvassuk a bevezető tanulmányt, akkor az emlékezés kulturális meghatározottságaira is fény derülhet. Vági megfogalmazásában Mengele „kulturális ikon”, és nagyrészt éppen Nyiszli könyvének köszönhetően vált azzá, holott más náci orvosok is üztek hasonló áltudományos kísérleteket, sőt nála kegyetlenebb SS-tiszteket is bőven találunk a holokauszt történetében. Mengele viszont fausti alak, egyszerű entellektüel és áltudós, sok szemtanú szerint imponáló jelenség, de nyilvánvalóan taszító figura is. Fontosságát azonban nem szabad viszonylagossá tenni, már csak azért sem, mivel a legtöbb deportált magyar zsidó vele találkozott a birkenauai rámpán. Auschwitzról sokféle történet létezik, és ezeket sokféle szemszögből lehet és kell elmesélni. Ez a szövegkiadás alapos jegyzeteivel erre figyelmeztet. Ahogy arra is, hogy ez a sok-sok elbeszélő ugyanazt a közös igazságot faggatja.

Lucian Dan Teodorovici

A bábmester börtönévei

Fordította Karácsonyi Zsolt

Libri Kiadó
Budapest, 2014

Várad Nagy Péter

A MÚLT NÉLKÜLI EMBER

A 20. század pusztító háborúi és véreskezű diktatúrái nemcsak milliók életét oltották ki és nyomorították meg, hanem jelentős mennyiségben termelték ki a munka- és koncentrációs táborokban, a legkülönfélébb büntetés-végrehajtási intézményekben játszódó fikciós és nem fikciós irodalmi alkotásokat, többek között megteremtve a börtönregény műfaját. Ebben a zsánerben íródott Lucian Dan Teodorovici Romániában 2011-ben megjelent és sok irodalmi díjjal kitüntetett regénye, *A bábmester börtönévei* (eredeti címén *Matei Brunul*). A negyvenkettedik évét taposó Teodorovici az új román prózaíró nemzedék fontos képviselője, műveit több nyelvre is lefordították. „Fő foglalkozása” mellett szerkesztőként, forgatókönyvíróként, dramaturgként és színházi rendezőként is tevékenykedik. Szűkebb pátriájában, Jászvásáron ő vitte színre Bartis Attila *Romlás* című drámáját.

A román kommunizmusról legtöbbünknek Nicolae Ceaușescu „aranykor”-nak nevezett rezsimje, a falurombolás, áramszünetek, üresen kongó boltok és jegyrendszer, illetve a kondukátor személyi kultúra és különutas politikája juthat eszébe. A scornicești-i cipész tudniillik elítélte Csehszlovákia 1968-as megszállását (az *Utazás apánkkal* című filmben ennek fontos szerepe is van), az államadósság visszafizetésével jó pontokat szerzett a „hanyatló” Nyugattól, illetve a kommunista országok bojkottja ellenére (Jugoszlávia és Kína mellett) sportolókat küldött

az 1984-es Los Angeles-i olimpiára. Ceaușescu viszont 1965-ben került hatalomra, a korábbi kommunista vezető, Gheorghie Gheorghiu-Dej halála után. A kommunisták Gheorghiu-Dej vezetésével vették át a hatalmat Romániában, ő hívta életre a rettegett Szekuritátét (a román ÁVH és titkosszolgálat egyben), ő kezdte el a Duna-csatorna építtetését, mely kényszermunkatáboroként funkcionált, amolyan román Gulágként. Kíméletlenül leszámolt pártbeli ellenfeivel, és az ő uralma alatt, 1958-ban vonták ki a szovjet csapatokat Romániából.

A bábmester börtönévei az ötvenes évek ólomszürke román valóságát mutatja be a politikai fogoly Bruno Matei történetén keresztül. A tíz év kényszermunkára ítélt fiatalember sorsát több történelmi esemény alakítja. Mivel édesapja levele nyomán a később kegyvesztett igazságügy-miniszter, Lucrețiu Pătrășcanu protezsálja be az Olaszországból hazatérő Brunót egy bábszínházhoz, a kelet-európai kommunisták között ritkának számító műveltséggel és közgazdasági, jogi végzettséggel rendelkező Pătrășcanu 1948-as letartóztatása után a hozzá köthető személyek, így Bruno is ártatlan áldozata lesz egy nagyszabású politikai leszámolásnak. A hat éven át tartó koncepciós per végén (nálunk a Rajk-per volt hasonló) golyó általi halálra ítélték a sztálinista hatalom ideáját finoman bírálni merészülő kommunista teoretikust.

Brunót államellenes összeesküvés vádjával ítélik el (ellenforradalmi csoport létrehozása és vezetése lett a bűne), és bár vallomását verések és kényszervallatások után aláírja, hiába az erőteljes ráhatás, jövőjéről képtelen hazugságot mondani. Sztálin 1953-as halála juttatja ki Brunót három év után a Peninsuláról, vagyis a Duna-csatorna építése ürügyén létrehozott egyik rettegett kényszermunkatáborból.

A négy különböző helyen raboskodó bábszínész börtönéveinek ismertetése során nem a körülmények embertelenségére vagy a fizikai és lelki kínzások okozta szenvedés naturalisztikus bemutatására kerül a hangsúly. Teodorovici regényében nincsenek részletgazdag leírások, a román Gulágra vagy a korabeli börtönviszonyokra kíváncsi olvasó csalódottan fogja letenni a könyvet. Bruno Matei sorsában nem a változó helyszínek vagy a testet és elmét próbára tevő szenvedések jelentik a legrosszabbat, hanem az a hihetetlen magány, amelyet elszenvedni kénytelen. Köves Gyuri vagy Ivan Gyenyiszovics a földi pokol egy-egy bugyrában voltak kénytelenek élni, ám ők mégis egy valamennyire összetartó közösség tagjaként tették mindezt. *A bábmester börtönévei* felől nézve az ismertebb börtönregények főhőseinek természetes volt az a luxus, hogy egymással beszélgessenek, esetleg barátságokat vagy

bármilyen emberi kapcsolatot alakíthassanak ki sorstársaikkal. Bruno magányra van kárhozthatva, és bár néhány vele együtt raboskodóval, illetve egy emberséges őrral kialakul valamiféle pozitív kapcsolata (velük is lopva lehet csak naponta egy-két szót váltani), de ezek is fájdalmasan gyorsan érnek véget. Nem véletlen, hogy pont a zömében köztörvényesekkel zsúfolt és a többihez képest sokkal lazább jászvásári börtönben érezte legrosszabbul magát, mert ott társai ellenszenve is tetézte jéghideg magányosságát.

A túléléshez valamilyen módszer kidolgozása szükséges. Bruno esetében ez az illúziókkal, a reménnyel való leszámolás. Amikor valami nagyon rossz dolog történik vele vagy környezetével, akkor hite szerint Baba Samca, a népi hiedelmek gonosz démona áll az események mögött. Sokkal rosszabb volt elviselnie azt, amikor önkéntelen vágyai, reményei miatt mások kerültek bajba, így az önmagába zárkózás útját választotta. Ezt a galaci börtönben egyszemélyes sztrájkjával érte el: nem beszélt senkivel, csak akkor válaszolt, ha nagyon muszáj volt. Kirendelt munkabrigád tagjaként egy épülő tömbház emeletét takarította éppen, amikor pár percig gyönyörködött a város távoli tornyaiban. Ez kizökkenti az illúziókat gondosan kizáró életéből, és alapjaiban változtatja meg sorsát. A harmadik emeletről leesve nyolc napra kómába esik, majd úgy ébred fel, hogy emlékezetéből törlődött élete előző húsz éve, az 1937 és 1957 közötti időszak, melyet – gyanítom, ezzel nem tévedek túl nagyot – sokan kitörölnének az emberiség kollektív memóriájából.

A regény két narratív szálból épül fel, ezek szabályosan váltják egymást a könyv huszonöt fejezetében. Az egyik 1958-ban és 1959-ben játszódik Jászvásáron, itt él a Barnának nevezett 38 éves férfi, aki nem más, mint az emlékeit veszített Bruno. Két ember alakítja a gyermekien naiv, Vasilache nevű marionettbábuját mindenhová magával cipelő, kissé kattantnak tűnő Barna életét. A szekus Bojin elvtárs és Eliza. A másik – szintén kronologikusan haladó – szálon Bruno Matei letartóztatását és börtönéveit követhetjük végig, miközben a könyv első harmadában olaszországi gyerek- és ifjúkorának néhány eseményére is fény derül. A kis Bruno szülei akarata ellenére Szicíliában bábszínésznek tanult, de a háború miatt tanulmányait nem tudta befejezni. Családja 1937-ben költözött anyja szülőföldjére, a börtönéveit teljesen elfelejtő Barna utolsó emléke épp a számára traumatikus vonatút Itáliába. Tágan értelmezve húsz évet, szigorúan véve (letartóztatásától számítva) kilenc évet ölel fel ez a cselekményszál. A marionettbáb, amely összeköti élete két szakaszát, Bruno/Barna helyzetének szimbóluma. Hogy elkerüljék

a román seregbe való besorozását, szülei azt hazudják a hatóságoknak, hogy Marie-Strümpell-kórban szenved, amely valóságos emberi bábbá merevítheti a beteget. A hatalomnak kiszolgáltatót, bármilyen indokkal börtönbe vethető ember, aki mások kényének-kedvének van kitéve, szintúgy marionettfigura-létét erősíti, de Bojin elvtárs és Eliza is csupán zsinóron rángatják az új, „szabad” életét élő egykori bábjátékost.

A részletesen bemutatott Nicolae Bojin egyszerre teremtő és apafigura Barna számára. Ő ad új nevet neki az olaszosan hangzó Bruno helyett, illetve elegáns, maszkot viselő bábját is ő kereszteli el Vasilachénak, amely cseppet sem illik amúgy hozzá. A szekus kihívást lát a feladatban: az állam ellenségéből Makarenko módszerével szocialista embert faraghat. Imponál neki az a helyzet, hogy tanár lehet, hatalmában áll úgy alakítani egy embert, ahogy neki tetszik. Ennek persze ára van, folyamatosan hazudnia kell Barnának, de a lelkében kialakított kétféle igazság segítségével ezt sokáig gond nélkül meg is teszi. Viszont túlzottan megkedveli védencét, így az amúgy jó kedélyű Bojin egyre inkább lelkiismereti válságba kerül, szégyell Barna szemé elé kerülni, sőt hamis jelentéseket is képes leadni róla. Akkor sem tesz semmit, mikor észreveszi, hogy Barna és Eliza ki akarnak szökni az országból. Hidegvérű manipulátor, aki szánni, sajnálni kezdi bábját (ahogy Barna is gyakran emberként tekint Vasilachéra). Hithű kommunista, de több mint egyszerű parancsvégrehajtó, szereti saját ízlése szerint alakítani a dolgokat.

Eliza a szerető szerepét játssza Barna életében. Bojin ellen dolgozik, mert igyekszik felnyitni a férfi szemét, hogy hazugságokkal tömik a fejét. Mivel Barna egyre jobban megszereti, hatalma is fokozatosan nő fölötte, mígnem ráveszi, hogy szökjön ki vele Romániából, és keresse meg Barna édesanyját Olaszországban. Két „mentorától” is könnyedén befolyásolva a férfi egyre nyugtalanabb állapotba kerül: ugyan vágyódik Elizával Olaszországba menni, de hálát érez a párt felé is, mely Bojin elvtárson keresztül lakást és munkát is szerzett neki. „Helyre akarta hozni a hibáit, függetlenül attól, milyenek is voltak azok, helyre akarta hozni, hogy szabadon lélegezhessen, a bűn súlya nélkül, az új társadalomban, amelyben annyi jóindulattal neki is biztosítottak egy helyet” (181). Ráadásul „Bojin elvtárs biztonságot adott neki és sok-sok reményt” (415). Pont azt kapta meg a Szekuritáté tisztjétől, amit Bruno Matei a börtönben nem tapasztalhatott meg. Bármelyik lehetőséget is választja, úgy tűnik, valamiféle szabadság lesz a jutalma. Csak hát egy báb számára a szabadság csupán illúzió. Végül mégsem szökik át a hatá-

ron, elveszítve ezzel Elizát és a diktatúrából való menekülés esélyét. „Ott, a kerítés előtt érezte meg, hogy nincs hová mennie, hogy tulajdonképpen nincs más otthonod, csak az, amit ismersz” (474). És bár nem emlékszik rá, legjobban a börtönök világát ismeri, ahová minden bizonynyal vissza is kerül a tiltott határátlépés kísérlete miatt.

A múlt és jövő nélküli főhőst szerepeltető regény nyelvezete egyszerű, tárgyilagos, csak néhány helyen válik költőivé. Az egyik részlet az, amikor Sztálin halálhíre megérkezik a Duna-csatornához, a másik pedig az a jelenet, amikor Bruno titokban bábozni tanítja a galaci börtön idős őrét. „És aztán, mert a varázslat teljesen betöltötte a málló falú fürdőt, a zene eljutott az öreg őr fülébe is, az álla ritmusra kezdett mozogni, az első hegedűhöz cimbalom is társult, majd egy trombita szólalt meg valahonnan, a tér pedig tágulni kezdett, a fürdő halvány, koszos villanykörteje szétpattant és szabadon engedte a foglyul ejtett fényt, az pedig a szabadulástól átlelkesülve, hirtelen számtalan árnyalattá színeződött, más égők tucatjaiba, százaiba vonult vissza, amelyek végül eltörölték a sötétség minden nyomát” (241–242). Lucian Dan Teodorovici regénye is egyike ezen villanykörteknél, amelyek a varázslat erejétől hajtva csökkentik a körülöttünk levő sötétséget.